

Amaia Gabantxo

HITZAK BETI MATERIA

KULTUR BIOLENTZIA DA EUSKAL LITERATURA GAZTELANIAZKO BERTSIOTIK ITZULTZEA INGELESERA

Idazle, itzultzaile eta kantari da, euskarazko literatura ingelesera itzultzen espezializatua, eta aitzindari ere bai lantegi horretan. Hainbat sari eta merezimendu jasotakoa, Miren Agur Meabe idazlearen *Hezurren erretura* ingelesera itzuli, eta Etxepare saria jaso du oraindik orain.

 MIEL. A. ELUSTONDO ZALDI ERO / ARGIA CC BY-SA

Zelan etorri zen *Hezurren erretura* ingelesera itzultzea?

Etxepare Institutuak eskatuta, sasoi baten zenbait autoreren laginak itzuli genituen, ez dakit Edinburgoko Liburu Jaialdirako zen, edo Londresko Liburu Azokarako. Etxeparekoek hara eroan zituzten laginak, eta Erresuma Batuko argitaletxe batzuk bildu zirenean, Miren Agurren *Kristalezko begi bat* eta Karmele Jaioren *Amaren eskuak* lanen laginak aukeratu zituzten; lan osoa ingelesera itzultzeko, alegia. Ni, berriz, aspaldi hasita nengoen Miren Agur itzultzen, 2001ean, masterra egiten ari nintzen garaian! Orduko denboran, bere poemak itzultzen hasi nintzen: *Azalaren kodea* eta beste batzuk.

2001ean hasi zinen Miren Agur Meaberena ingelesera itzultzen!

Harrezkero, hogeitun urte ere igaro dira! Bai! Akordatzen naiz masterra egiten hasi orduko, Bilboko liburu denda gutietara joan nintzela, liburuak erosten, Ingalaterrara eramateko. Pila bat eraman nituen. Tartean zegoen *Azalaren kodea*. Eta instantaneoan izan zen! Liburuak erosi, ireki, irakurri eta: “A!, hau nik itzuliko dut!”. Hala izan zen, oso identifikatuta sentitu nintzen. Itzuli nituen liburu horretako poema batzuk, han eta hemen argitaratu zituzten, eta Londresko Poesia Elkarteak Royal Festival Hall-en egiten dituen irakurketetan ere irakurri nituen. Uste dut hortik hasi zela Miren Agurren ibilbidea ingelesez: euskal poesiaren ira-

kurketa Royal Hall-en egin –nire mentore Peter Bushek bideratuta–, eta asko gustatu zitzaion jendeari. Handik hilabete batzuetara, Dublingo Idazle Jaialditik deitu zidaten.

Zeuren hasi zinen, zeuren asmoz, Miren Agur Meaberena poemak ingelesera itzultzen. Zeuren asmoz segitzen duzu euskaratik ingelesera literatura itzultzen? Laguntzarik ez da?

Instituzioen laguntza gabe ezin da egin. Etxeparek [Institutua] lagin haiek Ingalaterrara eramateak asko lagundu zuen Miren Agurrek gero idatzitakoak itzultzen. Eta, bestalde, laguntza handia izan da Miren Agurrek [Espainiako] Sari Nazionala jasotzea ere. Ondo merezita! “Nik orain

Amaia Gabantxo Uriagereka

BERMEO, 1973

Idazle, itzultzaile, kantari... Irlandan eta Erresuma Batuan bezainbat, AEBetan egin du bidea. Euskaratik ingelesera zuzenean itzultzen berezitu da, eta horren frogara dira ingelesera eramanez dituen autoreak: Bernardo Atxaga, Miren Agur Meabe, Gabriel Aresti, Unai Elorriaga, Bizenta Mogel, Anjel Lertxundi... eta beste. Kantari den aldetik, *Kantuz – 1931* eman zuen argitara 2019an, klasi-koen bertsio harrigarriak eskainiz. Flamenkozale handia, nobela idazten ari da arte hura oinarri hartuta. Esku bete asmo da Amaia Gabantxo, 2020an Chicago utzi eta Bermeo jaioterrira itzulita.

dela hogeitau urte ikusi nuena, ikusi dute orain beste batzuek!", pentsatu nuen saria eman ziotela jakin nuenean. Miren Agurrek ahotsa dauka, eta hondo aberatsa, intelektuala, kaleidoskopikoa da: gauza asko sartzen dira bere lanean. Itzelezko idazlea dela pentsatzen dut, premio denak merezi dituela.

Instituzioen laguntza aipatu du-zunez, euskarazko literatur lanak ingelesera itzultzeko estrategiarik bada?

Kar, kar...

Barre gaiztoa da hori...

Ez, ez dago estrategiarik. Eta hori problema handia da. Urteak daramatzat esaten, estrategia bat behar dugula. Beti esaten dut, ez zaituztela kanpotik ikusiko, ez bazaituzte ulertzen. Kulturaz ari naiz. Eta ulertzeko, eta enpatizatzeke, artea erabili behar da, ez dago komunikatzeko beste modurik; mundu anglosaxoiarekin, adibidez. Ez dago estrategiarik, estrategia diseinatu behar duenak ez duelako pentsatzen estrategia bat asmatu behar duela, eta ez bakarrik lan hori egiteko, lan horiek itzuliko dituztenen lana ondo ordaintzeko. Ezin zara zain egon, akademikoren batek edo abaderen batek borondatez zer edo zer egiten duen. Horrela ez goaz inora ere.

Nondik sortua zaitugu zu, Amaia?

Ni? Milagro bat da ni existitzea, ze ni izan nintzen zoro bat, 18 urterekin hemendik Irlandara joan zena, han gertatzea erabaki zuena, lortu zuena beka bat han ikasketak egiteko, hamaika zirkunstantzia sinesgaitz tarteko! Literatura Ingelesa eta Irlandarra ikasi nuen, eta zorte handia eduki nuen, ze nire irakasle bat oso akademiko fama-tua izan zen, gaelikotik itzultzen zuena: Robert Welsh. Nire azkeneko ikasketa urtean, tesina idatzi behar, eta Bernard Maclaverty irlandarraren eta Bernardo Atxagaren lanak konparatu nituen, konfliktuaren errepresentazioa ardatz hartuta. Tesina hartan esaten nuen, adibidez, Atxaga gaztelaniatik itzultzen dela, eta hor badela galerarik. Oso gauza konplikatu da... eta ez konplikatu bakarrik: niretzat kultur biolentzia da euskal literatura gaztelaniazko bertsio-tik itzultzea ingelesera. Biolentzia da. Idazleak pentsatuko du gaztelaniazko bertsioa egileak berak egin, eta handik ingelesera itzulita, gauza ez dela hain

bortitza, ze, azkenean, idazleak berak itzultzen du bere lana. Baina berak itzultzen du, euskaldunok kolonizatuta gaudelako! Biolentzia eta trauma historia bat dago horren guztiaren atzean.

Literatura itzultzen ere kolonizata.

Guk oso asumituta daukagu gu kanpoan ikusiak izan ahal izateko, lehenengo gaztelaniaz agertu behar garela. Hori barrera mental bat da, eta, badiotsut, euskal literatura gaztelaniatik itzultzea guztiz onartuta dago. Jendeak uste du obra idazleek eurek itzultzen dutenez, bi obrak, euskarazkoa eta gaztelaniazkoa, parean daudela. Nire ustez, bi obrak ez daude parean, ze dena delako autore horrek euskaraz idatzi du. Eta zergatik idatzi du euskaraz? Gaztelaniara itzultzea baldin bada asmoa, ez idatzi euskaraz, idatzi zuzenean gaztelaniaz! Zertan idatzi behar du inork euskaraz, gero ez badu esfortzua egin behar zuzenean euskaratik itzultzeko? Gaztelaniatik itzulita, balioa kentzen diogu originalari. Ez dut ulertzen zergatik oraindino ere itzultzen den gaztelaniatik euskal idazleen obra. Pentsatzen dut gu apur bat traumatizata gaudela, kolonizata.

Katalanak orain dela hamar urte-edo hasi ziren, Ramon Llull Institutuaren bitartez, liburuak itzultzeko dirulaguntzak ematen, jo eta ke! Diru guztia ematen diote itzultzaileari, ondo ordaintzen dute lana, kontaktu piloa egin dute kanpoko editorialekin... *pasote!* 2019an, pandemia orduko, hiru monografiko lortu zituzten *Los Angeles Review of Books* aldizkarian, AEBetako literatura gehigarririk inportanteenean! Hiru monografiko literatura katalanari buruz, hiru! Monografiko! Urte baten! Eta hamar urte hauotan diru pila sartu dute liburuak itzultzeko, diru pila bat.

Ez EAeko gobernuak, ez Nafarroakoak, ez Euskararen Erakunde Publikoak egin dute halakorik.

Atzerriko unibertsitateetan *Beginner's Basque* [Euskara hasiberrientzat] bakarrik ematen baduzu, jendea ez da apuntatzen, ze ez du horretan etorkizunik ikusten. Ikasleak tentatuta badaude ere – euskara oso interesgarria delako, arrazoi askogatik-, azkenean ez dute ikasgaitzat aukeratzen, jarraipenik ez daukalako. Behin eta berriz ikusi nuen nik hori Chicagoko Unibertsitatean, han euskara irakurle egon nintzenean.

Eta, orduan, zertarako daukazu munduan hainbeste jende bueltaka *Beginner's Basque* irakasten, bi-hiru lekutan dena eduki beharrean, maila guztiak, hasieratik amaieraraino! Eta etorkizuneko itzultzaileak prestatzen!

Euskaratik ingelesera zuzenean itzultzeak zer dakarkio euskarari? Zer, euskal kulturari?

Pilo bat! Gauza bat esango dizut: errazago da bidea zuzenean euskaratik ingelesera, gaztelaniatik ingelesera egitea baino, ze paralelismo gehiago daude euskara eta ingelesaren artean, edozein hizkuntza erromanze eta ingelesaren artean baino. Euskara, ingelesaren moduan, da oso hizkuntza sintetikoa, hitz gutxirekin esangura asko ditu. Eta, adibidez, poesia itzulikeran-eta, nik ederto baten egiten dut bidaia hori, ze erraz topatzen dut bidea.

Eta kulturaren aldetik?

Lehen esan dudana: ez bazaituzte ikusten, ez zaituzte ulertuko, ez dute zurekin enpatizatuko. Zergatik dago, gaur egun

AEBetan –ezkerreko giroetan, jakina–, itzelezko sinpatia katalan kausarekiko? Zergatik? Bada, horregatik! Itzulitako libururik guztiak hor daudelako! Hori marketing lan itzela da, eta ez hori bakarrik, da erakustea nor zaren, eta zergatik eskatzen duzun independentzia, edo dena delakoa! Eta hori ageri egin behar da, ez da berez pasatzen, edo batzuk pintxoak jaten hona datozelako. Pintxoak jatera etortzeak ez dakar enpatiarik. Bai, hona etorri eta pintxoak jaten ibiltzea polita da, dibertigarria da, gauza turistiko bat, pasajeroa, ez da benetan bihotzean gelditzen den zer edo zer: bihotzean artea gelditzen da. Adibide bat gura duzu?

“**Artearen bidez
saiatu behar dugu,
eta ez turistak
Donostiara pintxoak
jatera ekarrita”**

Ez dago adibidea baino lagungarriagorik...

Ez dakit 2014an izan zen, edo 2016an. Chicagon nintzen, eta hango planetarioan hitzaldi bat ematera gonbidatu ninduten. Hilean behin film bat erakusten dute, eta gero berbaldi bat egiten dute hiru panelistarekin. Ordukoan, filma zen *Arrival*. Determinismo linguistikoa da

ADIMEN ARTIFIZIALA

“Ingalaterrako Idazleen Elkarteak konturatu da Googlekoek eta Metakoeke 181.000 literatur liburu eman dizkiotela adimen artifizialari; besteak beste, Miren Agur Meaberren *A Glass Eye*, *Kristalezko begi bat*. Ostu egin dituzte liburu horiek denak, inori baimenik eskatu gabe! Eta autore guztien izenean salaketa ipini du Elkarteak, epailearen aurrean! Hori, adimen artifizialaz”.

DENON KEZKA

“Behin baino gehiagotan eskatu didate *machine translation*-a egiteko, makina bidezkoa, eta nik beti esaten dut ez dudala halako beharrik egiten. Makina batek sekula ez du egin ahalko pertsona baten beharra: hurbilpen bat, bai; gure beharra erraztu apur bat, baita. Ez bada literatura, behintzat, ze literatura bada, errazago egiten duzu zuk hasieratik, makinari emanda baino! Kar, kar... Ez dakit adimen artifizialak zer ekarriko duen, hori da denon kezka, itzultzaileena, abokatuen, zientzialariena, kazetariena...”.

Azken hitza

EUSKALDUNEK EZ IKUSTEN

“Iaz, eskaera bat heldu zitzaidan Londreseko PEN Klubetik. Itzulpen bat bidali zidaten, eta gura zuten nik esatea ea itzulpen hura ona bazen, eta diru-laguntzarik merezi bazuen. Euskal idazle baten lanaren itzulpena zen, baina, orduan ere, gaztelaniatik abiatuta itzultzea zuten asmoa. Hain arraroa iruditu zitzaidan eskaera, erantzun ere ez nien egin. Pentsatu nuen: ‘Zelan ausartzen dira niri halakorik eskatzen?’ Min egin zidan, ze nik oso argi ikusten dut gauza, baina haiek ez zuten problemarik ikusten niri horrelako eskaera bat egiten”.

Egutegia 2024

Egunero efemeride bat

Prezioa 10 €

Agenda 2024

Baratzea · Fruitu baratzea
Lore baratzea · Basoa

Jakoba Errekondo eta
Antton Olariaga

Prezioa 15 €

azoka.argia.eus

filmaren oinarria: erabiltzen duzun hizkuntzak perspektiba jakin bat ematen dizula esan gura du determinismo linguistikoak, hizkuntzak mundua ikusteko modu berezi bat ematen duela. Perspektiba, beraz. Hiru panelistak ginen: astronomo bat zulo beltzetan espezializatua, fisika kuantikoan aditu zen bat, eta neu, itzultzailea...

Zertan behar zuten itzultzailea? Zein zen zure egitekoa?

Kontua da filmeko alienak Lurrera helzen direla, eta airean gelditzen direla. Ez dute ezer esaten. Bakarrik soinu batzuk egiten dituzte, eta marrazki edo irudi batzuk pintatzen. Eta itzultzaile bati eskatzen diote ea soinuak deskodifikatu ahal dituen... Beste bi panelistak beren erroilu zientifikoarekin etorri ziren, eta niri txanda heldu zitzaizkidan... euskaraz kantatzen hasi nintzen. Gero, determinismo linguistikoak aipatu nuen, entzuleei esanez banekiela ez zutela berbarik ulertu, baina beharbada zer edo zer sentitu zutela: "Eta zer edo zer sentitu baduzue, horrek euskara ekarri dizue", esan nien. Hortik hasi nintzen, eta hortik segi. Hura amaitu zenean, norengana etorri zen mundu guztia?

Kar, kar... Ez duzu esan beharrik!

Nork ulertu zuen hizkuntzaren perspektibaz ulertu behar zena? Kantuaren bidez, binkulua egin zen, eta hala egiten da harremana. Entzuleek kulturaren bitartez ulertu zuten, artearen bitartez, eta hori da egin behar duguna, artearen bitartez saiatu, eta ez turistak Donostiara ekarri pintxoak jaten. Ez Donostiara, ez Bilbora, eta Bermeora ere ez!

Esan egin beharko dugu: zu, itzultzaile eta idazle ez ezik, flamenko kantari zaitugu, eta, oraingoan, berri, flamenko estiloko nobela duzu eginkizun...

Kar, kar... Sasoi luze batean, Ingalaterra bizi nintzenez, flamenkoa besterik ez nuen kantatu. Gero, Chicagon, flamenko kantatze hura gauza hibridoagoa bihurtu zen, experimentalagoa. Hala ere, aitortu behar dut flamenkoa asko maite dudala, eta pilo bat erakutsi didala. Flamenkoa ez da musika bakarrik, ezpada bizitzeko filosofia bat, eta da terapia, ze kolpe bakoitzak gauza bat irakasten dizu, eta kolpe bakoitza menderatzen duzuneko, emozio bat menderatzen duzu. Eta hori pasada bat da. Oso mundu aberatsa da flamenkoa, baita kantatzen diren letrak

ere. Mundu anglosaxoiari flamenko dantzak-eta gustatzen zaizkio, baina ez du flamenkoa bera ulertzen, eta orduan, liburua egitea erabaki nuen.

Eta horretan ari zara...

Horretan nabil, baina grabaketak egin behar ditut, ze nahi dut liburuko kapitulu bakoitza kanta batekin hasi: lehenengo, kantua ipiniko dut; gero, kantuaren itzulpena; eta, ondoren, kantu hori elikatzen duen nire memoria, fikzionatuta, edo ez. Hori da liburua. Gatom kantariak estudio bat du Bermeon, eta berarekin grabatuko ditut kantuak. Gatomek Chicago proiektuan ere parte hartu zuen, eta oso ondo konpontzen gara.

Nola lotzen dira itzultzailetza, idazletza, eta kantarritza?

Urte askoan, gauza bakoitza bere aldetik egin izan nuen, konpartimenduak balira bezala, baina Chicagoko urteetan dena bat zela konturatu nintzen: nire hitzaldi batean, lehenengo biderrez, kantatzea erabaki nuen; flamenkoa, gainera. Urtero, ikasturte akademikoaren hasieran, Humanitateen Eguna egiten dute Chicagoko Unibertsitatean, eta bertora gonbidatzen dituzte dohaintzagile guztiak, diru emateko. Eta euskarari buruz hitz egiteko eskatu zidaten. Betikoa: ni, exotikoa. "Popatik hartzera!", pentsatu nuen, eta flamenkoa kantatzea erabaki nuen.

Euskarari buruz hitz egiteko eskatu, eta flamenkoa kantatu zenuen?

Baina bazen gauza bat nire hitzaldia, *Euskara eta Flamenkoa*, batzen zuena: George Borrow. XVIII. mendeko idazle ingeles bat izan zen George Borrow, liburu santuen lehenengo zatia euskaratzea bideratu zuena. Urte berean, zati bera, kaloerara, erromanira, itzultzea ere gauzatu zuen. Borrowk euskaldunak eta ijitoak maite zituen, biak, eta da flamenkoaren eta euskararen arteko topalekua. Horri buruz egin nuen hitzaldia, eta mundu akademikoarekin haserre, kantatua egin nuen hitzaldi erdia. Eta arrakasta! Harrituta geratu nintzen! Gero, morroi bat etorri zitzaidan atzetik, zuzendariren bat-edo, eta esan zidan: "Milioi bat [dolar] gehiago lortu diguzu!". Ni neu naizen bezala, osorik agertu, eta erreazio guztiz positiboa jaso nuen. Orain askotan esaten dut nik artea egiten dudala, hitzen bitartez: literatura itzultzea, idaztea, eta musika. Hitzak dira beti nire materiala, eta formak dira itzulpenak, ipuinak eta kantuak. ●